

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 5

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 412 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-mayda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoirazimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Uy-joy qurilishi madaniyati, uning o'ziga xos xususiyatlari va tamoyillari.....	10
Davletov Islambek Xalikovich, Zikrullayev Valixon G'aybullayev o'g'li	
Hududlar investitsiya muhitini oshirish muammolari.....	16
Akbarov Bekmurod Miryakubovich	
Qoraqalpog'iston Respublikasi ellikqal'a tumanida turizm klasterini joriy qilish mexanizmi.....	22
Norchayev Asatullo Norbo'tayevich	
Small Business and Private Entrepreneurship is the Priority Direction of Our Country's Economy.....	28
Tulagan Tukhtaraliev, G'aniev Muhammadjon Xalilovich	
Resurs soliqlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish.....	31
Tursunova Zulayxo Abdujobir qizi	
O'zbekistonda muqobil energiya manbalaridan foydalanish elektrotexnika sanoati rivojlanishining istiqboli sifatida.....	34
Uraimjonov Azizbek Raxmonjon o'g'li	
Oliy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda ta'lim sifatining mohiyati va asosiy tamoyillari (O'zbekiston misolida).....	40
Egamov Sevinchbek Maxsud o'g'li	
Financial Mechanisms of Supporting Textile Products Export.....	46
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Yakubova Ugiloy Mamasoliyeva	
O'zbekiston Respublikasida hududlarni mutanosib barqaror rivojlantirish masalalari va yechimlari.....	49
Hojiyev Tal'at Toshpo'latovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar biznesini shakllantirish yo'llari.....	54
Ibodullayeva Malohat Sirojiddin qizi	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi.....	57
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Turizm sohasi rivojlanishining istiqbollari.....	61
Ergashev Rahmatulla Xidirovich, Jabborova Zuhra Abdig'ani qizi	
Jahonda kabel bozorini rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari.....	68
Uralov Olimjon Mahammadjonovich	
Namangan viloyatida yoshlarning iqtisodiy faolligi ko'rsatkichlari dinamikasini tahlil qilish.....	72
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	
Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar.....	77
A. I. Raxmatov	
Трансформация внешнеторговых связей Республики Узбекистана.....	83
Ахмедова (Жабборова) Нилуфар Икболжон кизи	
Korxonalarda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari va usullarining tahlili.....	88
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin o'g'li	
Turizmning mohiyati xususida nazariy yondoshuvlar va ularning tahlili.....	94
R. I. Pardayev	
Katta hajmga ega bo'lgan maxsus qurtxonalarda boqilayotgan ipak qurtlariga harorat va namlikni ta'siri.....	101
Raxmanova Xurinislo Egamovna	
Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar va soliqdan tashqari tushumlarning ahamiyati.....	104
Rajjaboyeva Dildora Zakirovna	
Banklarda stress-test asosida ESG-risklarni baholash.....	110
Nilufar Sharipova	
Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarda ekologik va ijtimoiy risklarni baholash va boshqarish tizimini joriy etishning ahamiyati.....	114
Karimov Shamsiddin Akram o'g'li	

Qimmatli qog'ozlarni qiymatini baholash usullari va modellari.....	122
Botirxo'ja Aziza Faxmuddin qizi	
Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari.....	127
Davronbek Sharibjonovich Raximov	
Mamlakatimizda innovatsiyalarni moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili.....	133
Aminov Farrux Farxadovich	
Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobot tahlilini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	138
G. J. Jumaye va	
Qurilish sohasida logistika tizimlariga zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganlarning amaliy jihatlari....	141
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishdagi muammolar	146
Nematova Shaxlo Egamberdiyevna	
Aholi daromdlari va omonatlarini shakllantirishning nazariy asoslari.....	149
Xakimov Zohid Norbo'tayevich	
Tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonini intellektuallashtirish algoritmini yaratish.....	158
Zoirov O'lmas Erkin o'g'li	
Mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish samaradorligini baholash	164
Chilmatova Dilnoza Abdurahimovna	
Возможности внедрения и развития исламских банковских продуктов в рынок Узбекистана.....	168
Иноятова Камола Фуркатовна	
Davlat xizmatchisi faoliyatida ijtimoiy javobgarlikning o'rni	172
X. X. Ikramov	
Korporativ boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari	176
Abdug'aniyev Muhammadamin Abdug'affor o'g'li	
Hududiy kambag'allik chegaralarini aniqlashning ahamiyati (Qashqadaryo viloyati misolida).....	182
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Alisher Yunusaliyevich Safarov	
Kichik biznesga mahalliy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda franshizaning roli	189
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich	
Tijorat banklarida marketing strategiyalaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari.....	193
Maxamadjanov Akbar Maxamadaliyevich	
Davlat sherikchilik asosida maktab va maktabgacha ta'lim moliyashtirishligini o'ziga xos xususiyatligi.....	198
Boltaboev Murodbek Aybekovich	
Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish davr talabi	203
X. I. Boyev	
Banklarda chakana kreditlash turlari va ularni raqamli transformatsiya qilishning zarurligi.....	207
Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi	
Rasmiy ish bilan bandlik – aholining munosib turmush darajasini ta'minlash demak.....	216
Farhod Bagibekovich Xalimbetov	
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i uchun qo'llaniladigan soliq imtiyozlarining amaldagi holati va tahlili.....	220
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna	
Автомобильная промышленности развитых стран: становление, развитие, пути совершенствования.....	227
Назарова Раъно Рустамовна, Абдухамидова Мафтуна Турсуналт кизи	
Влияние цифровизации на внешнеэкономическую деятельность	232
Шерматов Ирода Ойбековна, Тиллаев Хуршиджон Сулаймон ўғли	
ИИ в банковском бизнесе: ключ к конкурентной привлекательности	238
Фаттахова Муниса Абдухамитовна	
Tijorat banklari kapitalining iqtisodiy mazmuni va uning tarkibi	243
Ergashev Axmadjon Maxmudjon o'g'li	

Особенности банковского кредитования и факторы препятствующие финансово-кредитной поддержке субъектов сферы туристических услуг	248
Розоков Мухаммадазиз Мансурович	
Factoring Operations in Banks.....	253
Boykabilova Iroda, Davronova Dilnoza Damirovna	
Moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyatlarining korporativ strategiyasini shakllantirishda risklarni bartaraf etish.....	257
Jaxongirov Rustam Jaxongirovich, Xo'jamurodov Asqarjon Jalolovich	
O'zbekistonning jozibador investitsiya muhitini yaratishda huquqiy asoslarni yanada takomillashtirishning ilmiy va amaliy zaruriyati	264
Oybek Elmuratov	
Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarning boshqarish tizimini takomillashtirish.....	268
Uzakova Umida Ruzievna	
Tashkent Economy – Locomotive of the Country's Economy	274
Akramova Aziza Abduvohidovna, Maqsudov Bunyod Abdusamadovich	
O'zbekiston Respublikasida ishbilarmonlik turizmining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish yo'llari.....	278
Musayeva Shoirazimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna	
Mintaqalar iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish mezonlari va ularni hisoblash usullari	284
Norqobilov Nusrat Norsaitovich	
Marketing strategiyasi: raqobatchilik sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishning rivojlantirilishi	288
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna, Matrizayeva Dilaram Yusubayevna	
Mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning eng asosiy istiqbolli yo'nalishi	295
S. Y. Ismoilova	
Atrof-muhitga zararsiz, tabiiy tarkibli korroziya ingibitorlari turlarini tahlil qilish	300
Qurbonova Firuza Solexovna	
Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlar smetalari ijrosi hisobini yuritish tartibi	306
AbdulAziz Norqo'chqorov Ziyadullayevich	
Tijorat banklarining investitsion faoliyati samaradorligi va uni rivojlantirish yo'llari	312
Olimova Nodira Xamrakulovna	
Baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish	324
Ochilov Farxodjon Shavkatjon o'g'li	
Qurilish-pudrat tashkilotlarida auditorlik tekshiruvda faoliyat uzluksizligini baholash.....	331
Tulovov Erkinjon To'liqin o'g'li	
Основные направления развития инвестиционной деятельности предприятий.....	335
Махкамова Надира Саидмуратовна	
Milliy statistika axborot tizimlarining funksional jihatlari va o'ziga xos xususiyatlarining tahlili	340
Otajonova Gulhayo Maqsud qizi	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini boshqarish axborot tizimini modellashtirish	345
Xudoyorov Laziz Niyojovich, Ergashova Nargiza Boboxonovna	
Mamlakatimizda aksiz to'lanadigan tovarlarni soliqqa tortish usullari	351
Alimardonov Muxammadi Ibragimovich, Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich	
Iqtisodiy rivojlanish sharoitida investitsiya loyihalarini jalb qilgan mablag'lar orqali moliyalashtirishning zarurligi.....	357
Amonova Dilafroz O'tkurovna	
To'lov tashkilotlarini tashkil etishda xatarlarni boshqarish	362
Axmedov Miraziz Alisherovich	
Korxonada inson kapitalini rivojlantirish tizimi va konsepsiyasini takomillashtirish imkoniyatlari	367
Hamrokulov M. O.	

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida kichik sanoat zonalari faoliyatining zarurligi va iqtisodiy-huquqiy maqomi.....	375
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich	
Bank tizimida marketing faoliyati orqali yangi innovatsion xizmatlarni joriy etishning zamonaviy holati.....	379
Raxmatov Temur Sotiboldiyevich	
Экономическая сущность инновационной деятельности в банковском секторе	388
Шадиева Дилдора Хамидовна	
Yengil sanoat taraqqiyotining xitoy tajribasi va undan o'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari	392
Jumaniyazova Feruza Rajabovna	
Tut parvonasi zararkunandasining biologik tarqalishi va zararini oldini olish choralari.....	402
Oybek Toshtemirovich Karimov	
Ijtimoiy adolat va ayollar huquqlari: kasbiy kamsitish	406
Iminova Nargizaxon Akramovna	

YENGIL SANOAT TARAQQIYOTINING XITOIY TAJRIBASI VA UNDAN O'ZBEKISTONDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

ORCID ID:0000-0002-1838-3746

Jumaniyazova Feruza Rajabovna

"International School of Finance Technology and Science" PhD dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xitoy yengil sanoatining rivojlanish jarayonlari, uning afzalliklari, kiyim-kechak, to'qimachilik sanoatining rivojlanish tendensiyalarini o'sishi, kapital sig'imini oshishi va bozor konsolidatsiyalashuvining boshlanishi, ishlab chiqarishning avtomatlashuvi va samaradorligini o'sishi, xalqaro bozorlar tomonidan raqobatning kuchayishi bu ham tarmoqdagi o'zaro munosabatlarni xarakteri va tarkibiy tuzilmasining o'zgarishlari o'rganib chiqilgan. O'zbekistonga mos jihatlari tahlil qilingan va asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Xitoy yengil sanoati, eksport xajmi, yirik, o'rta, kichik korxonalar, ishlab chiqarish, talab-taklif, iqtisodiyot, kiyim-kechak, to'qimachilik, takomillashtirish, rivojlantirish.

Abstract: This article discusses the development processes of China's light industry, its advantages, development trends in the clothing and textile industry, increasing capital potential and the beginning of market consolidation, increasing automation and production efficiency, and increasing competition. From international markets, which also influence the nature and structural structure of interactions in the network, its changes suitable for Uzbekistan have been studied and justified.

Key words: China's light industry, export volume, large, medium and small enterprises, production, supply and demand, economy, clothing, textiles, improvement, development.

Аннотация: В этой статье рассматриваются процессы развития легкой промышленности Китая, ее преимущества, тенденции развития швейной и текстильной промышленности, увеличение капитального потенциала и начало консолидации рынка, повышение автоматизации и эффективности производства, усиление конкуренции. Из международных рынков, которые также влияют на характер и структурную структуру взаимодействий в сети, изучены и обоснованы ее изменения, подходящие для Узбекистана.

Ключевые слова: Легкая промышленность Китая, объем экспорта, крупные, средние и малые предприятия, производство, спрос и предложение, экономика, одежда, текстиль, совершенствование, развитие.

KIRISH

Mustaqillik yillarida yengil sanoat o'z taraqqiyotida mislsiz yutuqlarga erishgan va yangi impuls olgan bo'lishiga qaramasdan, keyingi yillarda u o'z pozitsiyasini iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga, ma'lum darajada, bo'shatib bermoqda. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning tarkibiy tuzilishida yengil sanoatning his-sasi 1991-yilda 39,8%ga teng bo'lgan bo'lsa, uning darajasi 2001-yil 20,0%ni, 2014-yilda esa 15,0%ni tashkil etgan yoki o'sha yillarga nisbatan 2014-yilda, mos ravishda, deyarli 2,0 marta va 25,0%ga kamaygan. Buning ustiga, 2001–2014-yillar oralig'ida sanoat korxonalarining o'rtacha rentabelligi 37,2%ni tashkil etgan bir paytda, ushbu ko'rsatkichning darajasi yengil sanoat korxonalarida 13,4%ga teng bo'lmoqda. Tarmoq korxonalarida 1991-yilda 334,6 ming kishi faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2000 yilda 164,4 ming kishini, 2005-yilda 126,6 ming kishini, 2010-yilda 113,3 ming kishini tashkil etgan va so'nggi bir necha yil davomida esa uning darajasi 140–145,0 ming kishiga teng bo'lmoqda, xolos. Mustaqillik yillarida sanoatda band bo'lganlarning umumiy sonida yengil sanoatning his-sasi qariyb 35,0%ga kamaygan. Shuningdek, shu davrda paxtali materiallar ishlab chiqarish deyarli 3,0 martaga (mln. kv.m.da), shoyi materiallar – 43,4 martaga (mln. kv.m.da), chulki-noskilar – 2,9 martaga (mln. juftda), paxta tolasi – 1,4 martaga (ming tonnada), shoyi ip-xom ashyosi – 2,1 martaga (tonnada) va oyoq kiyimlari – 8,7 martaga (mln. juftda) qisqargan¹. Yengil sanoatning

1 Bu o'rinlarda keltirilgan raqamlar turli statistik manbalar yordamida muallif tomonidan mustaqil hisob-kitob qilingan. Ularni hisoblashda turli yillarda nashr qilingan O'zbekiston Respublikasi Davlat prognozlash va statistika qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiy tadqiqotlar markazi va boshqa idoralarning statistik yilliklari, informatsion-analitik byulletenlari, statistik to'plamlari, "Almanax"lari va internet-saytlarida e'lon qilingan materiallardan foydalanildi.

iqtisodiy va strategik xavfsizlikni, mehnatga layoqatli aholining bandligi ta'minlashdagi va uning hayot darajasini oshirishdagi katta rolini hisobga olgan holda yangi geosiyosiy sharoitda dunyoning yetakchi mamlakatlari tarmoqning rivojlanishiga alohida e'tibor qaratishmoqda va unga sezilarli darajada investitsion ko'mak berishmoqda.

Xitoy, Turkiya, Hindiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda yengil sanoat milliy iqtisodiyotning rivojlanishi uchun ustuvor tarmoq sifatida e'lon qilingan. Ularning deyarli hammasida yengil sanoat tarmog'ini qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqilgan va qabul qilingan. Bu dastur yengil sanoat ishlab chiqaruvchilarining davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini o'z ichiga oluvchi chora-tadbirlarni qamrab olgan.

Hozirgi paytda tegishli doiralarda O'zbekiston yengil sanoatining to'planib qolgan va qolayotgan muammolari faol muhokama qilinmoqda. Tarmoq o'ziga ekspertlar, hokimiyat vakillari, amaliyotchi mutaxassislar, iqtisodchi olimlarning e'tiborini o'ziga jalb etmoqda. Mamlakatimiz yengil sanoatining muammolari texnik va texnologik jihatdan bog'liqlik, mavjud texnologik asbob-uskunalar va dastgohlarning jismoniy va ma'naviy eskirganligi, O'zbekiston yengil sanoat korxonalarining yetarli darajada raqobatbardosh emasligi, tayyor mahsulotlar importiga bog'liqligining jadal sur'atlarda o'sayotganligi, eksport faolligining yetarli darajada emasligi va uning ayrim joylarda mutlaqo yo'qligi, savdo madaniy formatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, raqobat noxolis shakllarining haddan ziyod ko'pligi va h.k.lar bilan belgilanadi.

Xitoyning jahon yengil sanoatida yirik "o'yinchi"lardan biriga aylanishi jahon iqtisodiy tizimiga faol bo'yilishga yo'naltirilgan va 1970-yillarning oxirida boshlangan iqtisodiy islohotlarning natijasidir. 30 yildan ko'proq vaqt davomida Xitoy to'qimachilik va kiyim-kechak tovarlarining eksporti yuqori sur'atlarda o'sib bordi. Masalan, 1980-yilda jahon to'qimachilik mahsulotlari eksportida Xitoy tovarlarining salmog'i 4,62%ga va kiyim-kechakning jahon eksportida 4,0%ga teng bo'lgan bo'lsa, 2004-yilga kelib ularning darajasi, mos ravishda, 17,2 va 23,9%ga yetdi².

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda xitoy yengil sanoatini rivojlantirish eksport xajmini o'sishi va o'zbekistonga mos jixatlarini o'ziga hos xususiyatlarini ko'rib chiqishni ushbu maqolamizning maqsadi sifatida belgilab oldik.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xitoyda engil sanoatning rivojlanishi so'nggi bir necha o'n yilliklarda uning iqtisodiy o'zgarishining muhim omili bo'ldi. Ushbu sharh Xitoyning yengil sanoati strategiyalari va tajribalarini ko'rib chiqadi va ular sanoat salohiyatini oshirishga intilayotgan O'zbekistonga qanday tatbiq etilishi mumkinligini o'rganadi. Sharh sakkizta ilmiy maqoladan olingan fikrlarni sintez qilib, tegishli amaliyotlar va ularning potensial moslashuvi haqida to'liq ma'lumot beradi.

Xitoyning yengil sanoati XX asr oxirida boshlangan iqtisodiy islohotlardan keyin sezilarli darajada rivojlandi. Li va Fung (2016) ma'lumotlariga ko'ra, bu islohotlar soliq imtiyozlari, qulay savdo siyosati va infratuzilmaga investitsiyalar kabi siyosatni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi, bu esa engil ishlab chiqarish tarmoqlarida o'sishni birgalikda rag'batlantiradi (Li & Fung, 2016). Texnologik innovatsiyalarga e'tibor Xitoyning engil sanoatini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Gao (2018) tadqiqot va ishlarnamalarga sarmoya kiritish va ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish mahsuldorlik va mahsulot sifatini oshirib, Xitoy yengil sanoatini global miqyosda raqobatbardosh qilishini ta'kidlaydi (Gao, 2018). To'g'ridan to'g'ri investitsiyalar Xitoyning engil sanoatini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Chjan va Song (2015) ta'kidlashicha, to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar oqimi nafaqat kapitalni ta'minlabgina qolmay, balki ilg'or boshqaruv amaliyotlari va texnologiyalarini joriy etib, sanoatni yangilashni osonlashtirdi (Zhang & Song, 2015). Xitoyning eksportga yo'naltirilgan o'sish orqali jahon bozoriga integratsiyalashuv strategiyasi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Huang va Vang (2017) ma'lumotlariga ko'ra, eksportni rag'batlantirish siyosati, maxsus iqtisodiy zonalarini (SEZ) tashkil etish bilan birga, engil sanoat sektorini sezilarli darajada oshirdi (Huang & Wang, 2017).

Ta'minot zanjirini samarali boshqarish va integratsiya ham asosiy omillar bo'ldi. Liu va Tang (2019) ta'kidlashicha, Xitoyning samarali ta'minot zanjirlarini rivojlantirish qobiliyati engil sanoatda xarajatlarni kamaytirdi va raqobatbardoshlikni oshirdi (Liu & Tang, 2019). O'zbekiston shunga o'xshash iqtisodiy islohotlarni ishlab chiqish orqali Xitoyning siyosat asoslaridan saboq olishi mumkin. Karimov va Sattarov (2020) soliq imtiyozlarini joriy etish va EIZlarni tashkil etish O'zbekiston yengil sanoatiga investitsiyalarni jalb qilish va o'sishni rag'batlantirish mumkinligini taklif qiladi (Karimov va Sattarov, 2020). Xitoyning texnologik taraqqiyotga e'tiborini qabul qilish O'zbekiston uchun foydali bo'lishi mumkin. Aslamov (2021) O'zbekistonda yengil sanoat mahsulotlari samaradorligi va sifatini oshirish uchun ilmiy-tadqiqot va zamonaviy texnologiyalarga sarmoya kiritish muhimligini ta'kidlaydi (Aslamov, 2021). To'g'ridan to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish O'zbekiston yengil sanoatiga katta

2 Yengil sanoat taraqqiyotining Turkiya tajribasi va undan O'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari. Feruza Jumaniyazova "INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY AND SCIENCE" dotsenti, PhD. email: feruzalisher@gmail.com

3 Song H. Global Quota System and China's Textile and Clothing Industry // China & World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P. 78–92.

foydalantirishi mumkin. Beknazarovning (2019 yil) fikricha, siyosiy islohotlar va infratuzilmani rivojlantirish orqali qulay investitsiya muhitini yaratish xorijiy investorlarni jalb qilish, kapital va tajribani jalb qilish imkonini beradi (Beknazarov, 2019). O'zbekiston Xitoy kabi eksportga yo'naltirilgan o'sish strategiyasini qabul qilishi mumkin. Mahmudov (2018) rag'batlantirish orqali eksportni rag'batlantirish va savdo shartnomalarini ishlab chiqish O'zbekiston yengil sanoati mahsulotlari uchun yangi bozorlarni ochishi mumkinligini ta'kidlaydi (Maxmudov, 2018). Samarali ta'minot zanjirlarini rivojlantirish O'zbekiston yengil sanoati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rahimov (2020) logistika va ta'minot zanjirini boshqarish amaliyotini takomillashtirish O'zbekiston yengil sanoat mahsulotlarining jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirishi mumkinligini taklif qiladi (Rahimov, 2020).

Xitoyning yengil sanoatni rivojlantirish tajribasi O'zbekiston uchun qimmatli fikrlarni beradi. Siyosatni isloh qilish, texnologik taraqqiyot, to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish, eksportni rag'batlantirish va ta'minot zanjiri boshqaruvini takomillashtirish kabi strategiyalarni qabul qilish orqali O'zbekiston o'zining yengil sanoat sektorini salohiyatli ravishda oshirishi mumkin. Ushbu strategiyalarni O'zbekiston kontekstiga samarali moslashtirish uchun keyingi tadqiqotlar va moslashtirilgan siyosatni amalga oshirish zarur.

TADQIQOT METADOLOGIYASI

Xitoyning jahon yengil sanoatida yirik "o'yinchi"lardan biriga aylanishi jahon iqtisodiy tizimiga faol bo'ylashishga yo'naltirilgan va 1970-yillarning oxirida boshlangan iqtisodiy islohotlarning natijasidir. 30 yildan ko'proq vaqt davomida Xitoy to'qimachilik va kiyim-kechak tovarlarining eksporti yuqori sur'atlarda o'sib bordi. Masalan, 1980-yilda jahon to'qimachilik mahsulotlari eksportida Xitoy tovarlarining salmog'i 4,62%ga va kiyim-kechakning jahon eksportida 4,0%ga teng bo'lgan bo'lsa, 2004-yilga kelib ularning darajasi, mos ravishda 17,2 va 23,9%ga yetdi⁴.

Jahondagi yetakchilikka erishish borasida mamlakatning yo'lini 5 asosiy bosqichga bo'lish mumkin. Ularning har birida tarmoq rivojlanishining dinamikasiga turli ikki tomonlamali va ko'p tomonlamali bitimlar hamda tartibga solish instrumentlari katta ta'sir ko'rsatgan edi. Bundan tashqari, Shimoliy Amerika erkin savdo zonasi va YEI hamda Turkiya o'rtasidagi erkin savdo to'g'risidagi bitimlar kabi mintaqaviy guruhlarining savdodan chetlatuvchi samaralari bu jarayonga o'zining katta ta'sirini ko'rsatgan.

Birinchi bosqich – 1970-yillarning oxiri – 1983-yil. Islohotlardan keyingi rivojlanish. 1970-yillarning oxirida Xitoy iqtisodiyotini xorijiy investitsiyalar uchun ochish bo'yicha boshlangan islohotlarning tez natijasi Xitoy tovarlarining jahon bozorlariga va birinchi navbatda, Yaponiya va Gonkong bozorlariga intensiv ravishda suqilib kirishi bo'ldi. Navbatdagi qadam AQSH va YEI mamlakatlariga yo'naltirilgan bo'lib, bu Yaponiya va Gonkongning vositachi kompaniyalari yordamida amalga oshirildi. Ular mol yetkazib berish zanjirini qurishga va Xitoy ishlab chiqaruvchilariga nisbatan bo'lgan dastlabki ishonchsizlikni bartaraf etishga yordam berdilar. Natijada 1976-yildan 1980-yilgacha to'qimachilik va kiyim-kechak eksporti yillik qiymatining o'sish sur'atlari YEIda 123,4%ga teng bo'ldi. Biroq, 1981–1983-yillarda Xitoyning AQSH va YEI o'rtasidagi ikki tomonlamali bitimlari ishga tushganidan so'ng yillik o'sish sur'atlari 10,5%gacha keskin kamaydi⁵.

Ikkinchi bosqich – 1984–1994-yillar. Savdoni ko'p tomonlama kvotalashtirish. 1984-yilda Xitoy to'qimachilik savdosi bo'yicha Bitim (Multi-FiberAgreement – MFA)ga qo'shildi⁶. Бунинг натижасида ўсиш суръатлари йилига 16,2%гача ошди⁷. MFA qoidalari va tartiblarining Xitoy eksportiga nisbatan tadbir etilishi o'sha paytda amal qilib kelgan Xitoyning AQSH, Kanada, Norvegiya, Finlyandiya va Avstriya bilan ikki tomonlamali bitimlarini qayta ko'rib chiqishga asos bo'ldi. Buning natijasida Xitoy ishlab chiqaruvchilari uchun bozorning barqarorligi va shaffofligi ta'minlandi, yanada rivojlanish uchun imkoniyatlar kengaydi.

Uchinchi bosqich – 1995–2001-yillar. Tartibga solishdan liberal-lashtirishga o'tish. Uchinchi bosqichda ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari yana yiliga 6,2%gacha qisqarib bordi. Bu 1995-yilning 1-yanvaridan boshlab GATT bazasida JST tuzilganligi bilan bog'liq bo'ldi. JST doirasida MFA o'z o'rnini to'qimachilik va kiyim-kechak bo'yicha Bitim (Agreement on Textiles and Clothing – ATC)ga bo'shatib berdi. U to'qimachilik va kiyim-kechak bilan savdo qilishning kvotalashtirish tizimidan erkin xalqaro savdoga o'tish 10 yillik (1995–2005-yillar) davrini tartibga solishga yo'naltirilgan edi. Xitoy JSTning a'zosi bo'lmaganligi uchun ATSning afzalliklaridan foydalanishdan mahrum bo'ldi. A'zo mamlakatlar esa, uni tashqi savdo himoya choralarining ta'sirini maksimal darajada uzaytirish uchun foydalandilar. Hamkor mamlakatlarning bozoriga kirish Xitoy uchun yana mamlakatlar o'rtasidagi ikki tomonlamali bitimlar orqali amalga oshirila boshladi. Bu ularning tuzish xarajatlarini oshirdi, qoidalarni moslashtirishning uzoq davrini talab qildi, va natijada, o'sish sur'atlarining pasayishiga va yuqotmalarining ortishiga olib keldi.

4 Song H. Global Quota System and China's Textile and Clothing Industry // China & World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P. 78–92.

5 Ibid.

6 To'qimachilik savdosi bo'yicha Bitim (Multi-FiberAgreement–MFA) 1974–2004-yillarda amal qilgan. U dastlab, paxta savdosini cheklagan. Undan so'ng esa tolaning barcha turlari – tabiiy va sun'iy – bo'yicha savdoda ham kvota o'rnatgan.

7 Song H. Global Quota System and China's Textile and Clothing Industry // China & World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P. 78–92.

To'rtinchi bosqich – 2002–2004-yillar. JST (jahon savdo tashkiloti)ga a'zo bo'lish. To'rtinchi bosqichda Xitoyning JSTga a'zo bo'lishi munosabati bilan to'qimachilik va kiyim-kechak eksportining o'rtacha yillik o'sish sur'atlari yana 20,9%ga o'sib bordi⁸. Bu ATSDan foydalanish imkoniyatlarining qo'lga kiritilganligi bilan bog'liq edi. Bundan tashqari, Xitoy JST tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan bahslarni tartibga solish tizimidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu hamkor mamlakatlar bilan ikki tomonlamali munosabatlar doirasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan yuqotmalarni qisqartirdi va muzokaralarda Xitoyning pozitsiyasini kuchaytirdi⁹.

2005-yildan tarmoq rivojlanishining 5-bosqichi boshlanadi. U to'qimachilik va kiyim-kechak xalqaro savdosining to'liq liberallashtirilishi bilan birgalikda sodir bo'lib, kvotalashtirish tizimidan erkin savdoga o'tishning davom etgan 10 yillik davrining yakunlanishi bilan bog'liq edi¹⁰. JSTga a'zo bo'lgan mamlakatlar Xitoyning JSTga a'zo bo'lishining qo'shimcha shartlaridan foydalanish imkoniyatiga egalar. Unga muvofiq, agar Xitoy ekspansiyasi milliy bozor uchun xavf soladigan bo'lsa, ular Xitoy to'qimachilik va kiyim-kechak ishlab chiqaruvchilariga nisbatan cheklanmalar va himoya choralarini qo'llashlari mumkin¹¹.

2008-yilda boshlangan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi Xitoy yengil sanoatiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmadi. Buning natijasida, eng avvalo, barcha jahon bozorlarida kon'yunkturalar tebrana boshladi. Xitoy uchun katta miqdordagi arzon ishchi kuchining taklifi bilan bog'liq bo'lgan bozordagi muhim rolini yuqotish xavfi paydo bo'ldi. Jahon iqtisodiyotidagi retsessiya ishsizlik va mamlakatning ichki tumanlariga aholi migratsiyasining o'sishiga sabab bo'ldi. Iqtisodiyotning sekin-astalik bilan qayta tiklanishi natijasida ishchi kuchiga bo'lgan talab yana oshmoqda. Biroq ishchilarning qayta migratsiyasini bu stimullashtirmayapti. Natijada sanoat konsentratsiyalashgan tumanlarda ish haqining o'sishi va ishchi kuchi defitsitligining ortishi kuzatilmoqda. Masalan, 2012-yilda Xitoyda ishchi kuchi xarajatlarining o'sish sur'atlari yillik 15-20%ga yetdi¹². Ayrim provinsiyalarda esa 2006–2010-yillar davomida ishchi kuchiga mo'ljallangan o'rtacha oylik xarajatlar 140–220%ga o'sdi¹³.

Shuni qayd etish lozimki, tahlil qilinayotgan davrda jahon ta'minot bozorlaridagi tebranishlar ichki bozor tomonidan talabning o'sishi bilan biroz yumshatildi. Masalan, so'nggi 20 yil ichida Xitoyda jon boshiga iste'mol qilish 10 martaga o'sgan, shu jumladan, shahar aholisi tomonidan iste'mol qilingan to'qimachilik mahsulotlari ham 10 martaga, qishloq aholisi tomonidan esa 5 martaga o'sgan. Ichki bozorning rivojlanishi investitsiya uchun Xitoy iqtisodiyotining ochilishi bilan boshlandi va tarmoqqa qo'shimcha barqarorlik baxsh etdi.

2000-yildan boshlab Xitoyda to'qimachilik va kiyim-kechak mahsulotlarining ichki iste'moli yuqori sur'atlarda o'smoqda. Masalan, jon boshiga tola iste'mol qilish 2000-yildagi 4,1 kg o'rniga 2008-yilda 20,3 kgga yetdi¹⁴. Ichki talabning keskin o'sishi xorijiy "o'yinchi"larni jalb qilmoqda. Ular Xitoyga nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va so'ng boshqa mamlakatlarga eksport qilish maqsadida, balki o'z mahsulotlarini shu yerning o'zida realizatsiya qilish maqsadida ham kelishmoqda. Zanjirning oliy segmentlarida Giorgio Armani, Cerruti 1881, Hugo Boss, Dunhill, Chanel, Dior, Ermenegildo Zegna Salvatore Ferragamo kabi yevropalik ishlab chiqaruvchilar ustunlik qilishmoqda. O'rta va quyi segmentlarni esa asosan Xitoyda ishlab chiqarilgan xorijiy va milliy brendlar egallagan. Uncha katta bo'lmagan hissani ishlab chiqarishi rivojlanayotgan va kam rivojlangan mamlakatlarda joylashgan "o'yinchi"lar tashkil etadi. Ularning orasida Nike, Adidas, TommyHilfiger, Zara va H&Mlar bor. Bu ishlab chiqaruvchilar Bangladesh, Misr, Marokko, Vetnam, Kambodja, Turkiya, Hindiston, Ispaniya va Portugaliyada ishlab chiqarilgan mahsulotlarni Xitoyga import qiladilar. Bozorda o'z o'rniga ega bo'lgan yirik jahon riteylarlari orasida Wal-Mart va Carrefourlar bor¹⁵.

Yengil sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish, sotish eksport hajmlari dinamikasining taqqoslanishi ko'rilayotgan sektor mahsulotlari iste'molining o'sishi eksportning ham o'sishiga olib kelgan. Biroq, bizningcha, ichki iste'mol tarmoq rivojlanishining qo'shimcha stimuli bo'lishi mumkin. Chunki uning o'sish sur'atlari ichki talab kengayishining sur'atlaridan tezda yuqoriroq bo'lgan va bu kompaniyalar eksport faoliyatining rivojlanishiga olib kelgan. Xitoy mahsulotlarining jahon bozoriga yuqori sur'atlarda suqilib kirishiga ichki bozorning o'sishi asosiy lokomotiv bo'laolmasligi, shubhasiz. Bu yerda xalqaro savdo kapitali hal qiluvchi rolni o'ynagan.

Iqtisodiy muvaffaqiyatlarga erishilganligining asosiy sabablaridan biri Xitoy iqtisodiyotining xorijiy investitsiyalar uchun ochiqligi bo'lib, buning natijasida Xitoyda ishlab chiqarish ommaviy tarzda o'sgan va uning katta qismi xorijiy kompaniyalarning mulkiga to'g'ri kelgan. Bu kompaniyalar (asosan, Yaponiya va Janubiy-Sharqiy

8 SongH.GlobalQuotaSystemandChina'sTextileandClothingIndustry//China &World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P. 78–92.

9 YeungG.,MokV.DoesWTOAccessionMatterfortheChineseTextileandClothing Industry? // Cambridge Journal of Economics. 2004. Vol. 28. P. 937–954.

10 BergerB.,MartinR.TheChineseExportBoom:AnExaminationoftheDetailed Trade Data // China &World Economy. 2013. Vol. 21(1). P. 6 4–90; Chi T.,KilduffP.An assessment of trends in China's comparative advantages in textile machinery, manmade fi bers, textiles and apparel // Journal of The Textile Institute. 2006.Vol. 97 (2). P. 173–191.

11 §242WorkingPartyReporttoChina's Protocol of Accessionto the WTO.

12 DatamonitorMarketline,2013.

13 AnsonR.Editorial:EndoftheLineforCheapClothing//TextileOutlookInternational. 2010. Vol. 147 (October). P. 4–10.

14 TheChineseMarketforClothing.InternationalTradeCenter.Geneva:ITC,2012. P. 1.

15 The Chinese Market for Clothing.International Trade Center. Geneva: ITC, 2012. P. 2.

Osiyo mamlakatlariniki) mahalliy ishlab chiqaruvchilar va global kompaniyalar – chakana tarmoqlar (birinchi navbatda, bu yirik kompaniya hisoblangan Wal-Mart¹⁶) – hamda jahon brendlarini ushlab turganlar o'rtasida vositachilar sifatida maydonga chiqdilar va ular 1990-yillarda ishlab chiqarishning Xitoyga o'tishiga xizmat qildilar. Tashqi omillar (xorijiy kapitallar oqimi va mol yetkazib berishning global zanjiriga kirish va b.) nafaqat Xitoy kuchli eksport salohiyatining shakllanishiga yordam berdi, balki industriya uchun qo'shimcha muhim tayanch yaratib va uning mustaqilligini tashqi kon'yunkturaviy tebranishlardan mustahkamlab, ichki bozorni ham rivojlantirdilar. Ishlab chiqarishga investitsiyalar bilan bir qatorda, undan keyin Xitoyda yirik chakana tarmoqlar (jumladan, Wal-Martga o'xshashlar ham) paydo bo'ldi.

Shuning uchun ham, bizning fikrimizcha, hozirgi paytda "Xitoy ekspansiyasi" va Xitoy ishlab chiqaruvchilari tomonidan jahon bozorlarining "bosib" olinishi xususida gap ketganda noaniqlikka yo'l qo'yilmoqda: bunday "ekspansiya", aslida, Xitoy hududidan chetda faoliyat ko'rsatayotgan va vujudga kelgan imkoniyatlardan muvaffaqiyatli ravishda foydalangan global kompaniyalar tomonidan tashkil qilingan.

Xitoyning jahon bozorida mavjud bo'lib turishi rivojlanish yo'nalishlarini diversifikatsiyalashning uzluksiz ravishda kuchaytirib borish orqali amalga oshirilgan. 1996-yilda Xitoy kiyim-kechak eksportining (25,0 mlrd. AQSH dollari) 60% Yaponiya va Gonkong bozorlarida, 22,6% - AQSH va YEI-15 bozorlarida amalga oshirilgan bo'lsa, 2008-yilga kelib ularning Xitoydan eksport qilinishi deyarli 5 martaga oshgan va 120,0 mlrd. AQSH dollariga yetgan. Bunda AQSH va YEI-15ning hisssasi 39,3%ga, Yaponiya va Gonkongniki esa 21,1%ga teng bo'lgan. Shunday qilib, Xitoyda ishlab chiqarilgan kiyim kechaklarning yirik iste'molchilari bo'lgan 4 mamlakatlarning hisssasi deyarli 60%ga teng bo'lib, bu narsa an'anaviy hamkor mamlakatlarga bog'liqlik darajasining Rossiya va sobiq SSSRning boshqa mamlakatlariga kengayishi hisobidan kamayganligini ko'rsatadi. Masalan, 1996-yilda Xitoy eksportida Rossiyaning salmog'i 2,5%ni (635 mln. AQSH dollari) tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2008-yilda 4,7%gacha o'sib borgan (5640 mln. AQSH dollari)¹⁷.

Xitoy yengil sanoati milliy iqtisodiyotning yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan sektori hisoblanib, u mamlakat taraqqiyotida katta rol o'ynaydi. 2005 yilda Xitoydagi barcha ish o'rinlarining 15%ga yaqini to'qimachilik sanoatida to'plangan edi. To'qimachilik va kiyim-kechak Xitoy eksportining 16,4%ini tashkil etadi¹⁸.

To'qimachilik sanoati xususiy firmalar jadal sur'atlarda rivojlanayotgan Xitoy tarmoqlarining birinchilari-dandir. U 2010-yilda eng yuqori hissaga ega bo'lgan xususiy kapital ishtirokidagi raqobatning eng intensiv darajasi bilan xarakterlanadi. Bu sektor, asosan, uncha katta bo'lmagan kompaniyalardan iborat. Yirik kompaniyalar tarkibiy tuzilmasida 2/3 qismni davlat korxonalari tashkil etadi. Xitoy firmalari ishlab chiqarish zanjirlarining asosiy bosqichlari mamlakat ichkarisida to'plangan. Bu, bir tomondan, ishlab chiqarish baynalminallashuvi strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun zarur bo'lgan tajriba va malakaning mavjud emasligi, va ikkinchi tomondan, nisbatan pastroq darajada rivojlanishga ega bo'lgan mamlakatda investitsiyalardan kutilayotgan risklarning yuqori darajadali bilan bog'liq.

To'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish sektorida ichki talab hal qiluvchi ahamiyatga ega. 2006 yilda mahsulotning 75% milliy bozorda realizatsiya qilingan va 25% eksportga yo'naltirilgan. Baholarning tarkibiy tuzilmasida 79,9%ni – moddiy, 6,8%ni – mehnat, 4,2%ni – kapital xarajatlar tashkil etadi¹⁹. Foydalilik darajasi juda past – 4,1%. Baholar uncha o'zgarmagan (6% atrofida) va jahon iqtisodiyotidagi inqirozlik holatlari hamda tez rivojlanayotgan Xitoy sanoati tomonidan materiallarga bo'lgan talabning o'sib boruvchi dinamikasi ostida ishlab chiqarish omillarining baholari esa, aksincha, keskin o'zgargan (ish haqi bo'yicha 138%gacha, xom-ashyo va materiallar bo'yicha 11%gacha va b.) sharoitda sotuv hajmi uncha o'smagan. Shunday bo'lsa-da, tarmoqda keyingi yillarda ishlab chiqarishning samaradorligi keskin o'sgan²⁰. Real ifodada sektorda ishlab chiqarish yiliga o'rtacha 17,5%ga o'sgan. Bunda yiliga material sig'imining o'sishi – 17,6% ni, kapital sig'imining o'sishi – 7-8%ni, mehnat sig'imining o'sishi esa – 3%ni tashkil etgan. Mos ravishda, ishlab chiqarish o'sish sur'atlarini hisobga olgan holda kapitalning unumdorlik darajasi yiliga o'rtacha 10,5%ga, mehnatniki esa 14,8%ga o'sgan. Ishlab chiqarish omillari umumiy unumdorlik o'sishining (TFP – total factor productivity) o'rtacha yillik sur'atlari 2,6%ga teng bo'lgan. Qayd etilgan dinamikaning bunday bo'lishi ishlab chiqarish texnologik darajasining o'sishi bilan bog'liq. Bu o'rinda unumdorlikning o'sishi bozor kon'yunkturasining yomonlashuvi (tayyor mahsulot bahosining barqaror darajasi ish haqi va materiallar bahosining oshganligi sharoitida ta'minlanib turildi, bu esa, o'z navbatida, uncha katta bo'lmagan foydalilikning darajasiga yana o'z salbiy ta'sirini ko'rsatdi) bilan kuzatilganligini qayd etib o'tish joiz.

16 Gereffi G., Christian M. The Impacts of Wal-Mart: The Rise and Consequences of the World's Dominant Retailer // Annual Review of Sociology. 2009. Vol. 35. P. 573–591.

17 Gereffi G., Frederick S. The Global Apparel Value Chain, Trade and the Crisis. Challenges and Opportunities for Developing Countries. Policy Research Working Paper 5218. The World Bank, 2010. April.

18 Zhang Y., Wang T. Profitability and Productivity of the Chinese Textile Industry // China & World Economy. 2010. Vol. 18 (5). P. 1–21.

19 Bu o'rinda O'zbekiston to'qimachilik korxonalari mahsulotlarining tannarxi Xitoy ishlab chiqaruvchilarining tannarxidan yuqori ekanligini qayd etib o'tishimiz kerak.

20 Lemoine F., Ünal-Kesenci D. Rise of China and India in International Trade: From Textiles to New Technology // China & World Economy. 2008. Vol. 16 (5). P. 16–34; Lu Y., Karpova E. An Investigation of Chinese Textile Firms' R&D Performance // Clothing and Textiles Research Journal. 2012. Vol. 30. June. P. 217–231.

Kiyim-kechak ishlab chiqarish sektori yuqori darajada eksportga yo'naltirilgan hisoblanadi: ishlab chiqarilgan mahsulotning yarmi va undan ortig'i jahon bozorlarida sotilmoqda. O'z brendlarining mavjud emasligi va aksincha, ishlab chiqarish quvvatlarining borligi global ishlab chiqarish zanjirlarini quruvchi xorijiy ishlab chiqaruvchilar uchun bu sektorni jozibador qilib qo'yadi.

Ish haqi keskin o'sganda tayyor mahsulot va materiallar bahosining nisbatan barqarorligi sharoitida ishlab chiqarishning ortishi ham unumdorlikning o'sganligidan darak berishi mumkin. Bahoning tarkibida materiallarga xarajatlar – 72,4%ni, 11,2% - mehnat xarajatlari va 2,8% - kapital xarajatlari tashkil etadi. Materiallardan foydalanish hajmi o'rtacha 13,6%ga o'sganda ishlab chiqarish real ifodada o'rtacha 16,4%ga o'sgan. Hisob-kitoblarning ko'rsatishicha, TFP (total factor productivity)ning o'rtacha yillik o'sishi 2,8%ga teng bo'lgan. To'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish sektoriga o'xshash bu yerda ham bozor kon'yunkturasi foydalilikka salbiy ta'sir ko'rsatgan, uning salgina oshishi esa, asosan, ishlab chiqarish samaradorligining o'sishi hisobidan ta'minlangan.

Kimyoviy tolalarni ishlab chiqarish sektori bevosita (to'g'ridan to'g'ri) xorijiy investitsiyalar hisobidan (shu jumladan, ular qaytarilishi uchun kafolatning ta'minlanishi hisobidan) va davlat tomonidan yo'naltirilgan stimulashtirish evaziga shakllandi. "Keksa" Xitoy zamonaviy kimyo sanoatiga ega bo'lmagan. Shu sababli birinchi besh yillikdan (1949-1954 yillar) boshlab uni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlar qatoriga kiritilgan. Kimyoviy tolalar ishlab chiqarishga quyilmalarning sakrab-sakrab o'sishi XXI asr boshlariga to'g'ri keldi²¹.

Hozirgi vaqtda Xitoy jahonda kimyoviy tolalar ishlab chiqarish bo'yicha eng yirik quvvatlarga ega. Lekin eksport qilinadigan mahsulotlar hissassi unchalik katta emas – 8%dan oshmaydi. Bahoning tarkibiy tuzilmasida 86,4%ni moddiy xarajatlar, 3,1%ni mehnat xarajatlari va 5,2%ni kapital xarajatlari tashkil etadi. Foydalilik 2% atrofida. Sektorda materiallar bahosi indeksining oshishi bilan material sig'iminining o'sishi kuzatilmoqda. Bu qo'llanilayotgan tarkibiy elementlar spektrini kengaytirishni talab qilayotgan tarmoqning diversifikatsiya-lanishidan darak beradi.

Unumdorlikning o'sishi va baholardagi noqulay o'zgarishlar samarasi eng kuchliroq bo'lgan. Ishlab chiqarishning yillik o'rtacha o'sishi 15,7%ga, TFP (total factor productivity)ning o'sishi esa 6,2%ga teng bo'ldi. TFPning bunday keskin o'sishi mehnat samaradorligi ko'rsatkichlariga borib taqaladi: mehnat unumdorligi yiliga 16,6%ga o'sgan.

Foydalilikning past darajada ekanligi yana bir marta tarmoqda raqobatning xarajatlar bo'yicha ko'rinishi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda. Ichki bozor sig'iminining o'sishi sharoitida bahoning pasayishiga nisbatan bosimning manbai nafaqat xorijiy ishlab chiqaruvchilarga qarshi turish, balki Xitoy kompaniyalari o'rtasidagi o'zaro ichki raqobatning zarurligi ham hisoblanadi. Kompaniyalar foydaliligining barqaror past darajasini ushlab turish buning natijasiga aylanmoqda.

Xitoyda yengil sanoatning rivojlanishi davlatning tomonidan faol qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq bo'lib, bu narsa mamlakatning joriy sotsial-iqtisodiy modeli bilan xarakterlanadi. Ochiq iqtisodiyot va 1970-yillarning oxiridan boshlangan islohotlar stimulashtiruvchi milliy siyosat bilan uzviy bog'langan. Yengil sanoat, bir tomondan, umumiy makroiqtisodiy siyosat afzalliklaridan (masalan, yuan kursining past darajada ushlab turilishidan) foydalana oldilar va ikkinchi tomondan, u uning rivojlanishi uchun to'siqlarni bartaraf etishga yo'naltirilgan (LTA, MFA, kvotalar tizimi va ikki tomonlamali bitimlar) xalqaro darajadagi uzoq davom etgan muzokaralarning predmetiga aylandi. Tarmoq, shuningdek, davlat turli iqtisodiy dasturlarining obyektiga ham aylangan edi.

1997–2000-yillarda, ya'ni mamlakatning JST a'zo bo'lishi va xalqaro savdoda kvotalashtirish tizimini bekor qilish arafasida tarmoqni keng ko'lamli qayta qurish amalga oshirildi. Bu davrda ishlab chiqarish jarayonidan eskirgan dastgohlar va asbob-uskunalar chiqarildi, davlat korxonalarining katta qismi kasodga uchrash tartibidan o'tkazildi yoki qo'shib olish, "yutib yuborish" jarayonlariga jalb qilindi. Bularning natijasida 1,4 mln. kishi o'z ishidan mahrum yoki uni o'zgartirishga majbur bo'ldi. 1997–1998-yillarda qator davlat kompaniyalari subsidiyalar va soliq imtiyozlari shaklida, mos ravishda, 1,6 va 1,5 mlrd. yuan miqdorida qo'llab-quvvatlovchi yordam oldilar. 30 mlrd. AQSH dollaridan ko'proq mablag'lar industriyani rivojlantirish uchun zamonaviy dastgohlarni import qilishga sarflandi²².

2001–2005-yillarda tarmoq ishlab chiqarish bazasini modernizatsiya qilishga katta miqdordagi mablag'lar sarflandi. Xitoy 18,9 mlrd. AQSH dollarilik dastgohlarni import qildi. Bu shu davrda asosiy fondlarga investitsiyalarning 50% ini tashkil etdi. Biroq, amalga oshirilgan choralar milliy tarmoqni tubdan modernizatsiya qilish uchun yetarli bo'lmadi. Chunki Xitoy korxonalari, dastgohlar va texnologiyalarning importga yuqori darajadagi bog'liqligini e'tiborga olib, ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga investitsiya qilmagan edi. Industriya fragmentar tarzda qoldi, uning tarkibiy tuzilmasida uncha katta bo'lmagan korxonalar hal qiluvchi ahamiyatga

21 McCann J. China's textile and apparel industry and the global market: five competitive forces // SAM Advanced Management Journal. 2011. Vol. 76 (1). Winter.

22 Stewart T. China's Support Programs for Selected Industries: Textile and Apparel. Trade Lawyers Advisory Group LLC. 2007. June.

ega bo'lib, ular mehnat intensivli va past texnologiyali segmentlarda o'zaro raqobatlashdilar yoki OYEM dasturi doirasida xalqaro kompaniyalarning buyurtmalarini bajarishga harakat qildilar²³.

Yuqorida qayd etilgan muammolarni yechish uchun 2006-yilda besh yillik qabul qiligan bo'lib, u yengil sanoatni, asosan uning to'qimachilik tarmog'ini rivojlantirishga mo'ljallandi. Rejada ko'zda tutilgan qo'llab-quvvatlashning yo'nalishlari qatorida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- texnologiyalarni rivojlantirish va dastgohlarni modernizatsiya qilish uchun maqsadli subsidiyalashtirish va soliq imtiyozlari taqdim etish;
- milliy brendlar, ilmiy-tadqiqot, logistik va distribyutorlik markazlarini yaratish, ishlab chiqarish ayrim bosqichlarini xorijga ko'chirish, xalqaro sertifikatlashtirish va savdo markalarini qayd etishning amaldagi tartiblarini ishlab chiqish va moslashtirishni stimullashtirish;
- Xitoyda yaratilgan va ishlab chiqarilgan dastgohlarni yaratish va foydalanishni qo'llab-quvvatlash²⁴.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirildi:

1. Subsidiyalar;

- a) to'qimachilik sanoatini restrukturizatsiya qilishni qo'llab-quvvatlash va Xitoy kompaniyalarini baynalmi-nallashtirish bo'yicha maxsus fond (1,36 mlrd. yuan, shu jumladan, 560 mln. yuan texnologik rivojlan-tirish va restrukturizatsiya qilishga hamda 800 mln. yuan – kompaniyalarni baynalmi-nallashtirishga). Fond texnoparklar va distri-byutorlik kanallarini yaratish, yangi texnologiyalarni joriy qilish, brend-mene-jment, marketing, intellektual mulk egalarini himoya qilishni maqsadli subsidiyalar shaklida qo'llab-quv-vatlashni ko'zda tutadi. Alohida kompaniyalar va mamlakatning alohida olingan provinsiyalari mab-lag'larni so'rash imkoniyatiga ega bo'ldilar.
- b) qishloq xo'jaligi, yengil sanoat va to'qimachilik industriyasida savdo operatsiyalarini qo'llab-quvvatlash fondi. Fondning faoliyati ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini amalga oshirish, xalqaro va milliy ko'rgazlar, seminarlar va qayta tayyorlash dasturlarini amalga oshirishga subsidiyalar berishga yo'naltirilgan.
- d) brendlar rivojlanishini qo'llab-quvvatlash maxsus fondi. Fondning mablag'lari milliy brendlarni yaratish va mustahkamlash bo'yicha kompaniyalar va provensiyalar faoliyatini qo'llab-quvvatlashga mo'ljal-langan.

2. Soliq imtiyozlari.

- a) soliqlarni to'lashdan ozod qilish yoki imtiyozli stavkalar bo'yicha soliqqa tortish.

2006-yildan boshlab kiyim-kechak ishlab chiqarish sektorida band bo'lgan kompaniyalarning sotuvdan olingan daromadlarining 8%gacha qismi daromad solig'ini hisoblashda hisobga olinadi (amalga oshirilgan xarajatlar summasiga to'lovlar qisqartiriladi). Agar xarajatlar 8%dan ortiqni tashkil etsa, to'lovlar miqdori, mos ravishda, kelgusi yilda qisqartirilishi mumkin. Xuddi shunday tartibda tadqiqotlar, yangi mahsulotlar va tex-nologiyalarni rivojlantirish xarajatlari ham hisobga olinadi. Agar ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari xarajatlari o'tgan yilga nisbatan taqqoslaganda qo'yilmalarning hajmidan 10% yoki yanada yuqoriroq dara-jada oshib ketgan bo'lsa, kompaniya ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari barcha xarajatlaridan soliq to'lovlarini yana 50%ga qisqartirish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Xuddi shunday tartib xodimlarni qayta tayyorlash va ilmiy-tadqiqot dastgohlarining amortizatsiyasi xaraxatlariga nisbatan ham qo'llaniladi.

Yuqori texnologiyali sektorlarda band bo'lgan korxonalar daromadlardan olinadigan soliqni imtiyozli stavkada to'laydi (25%ning o'rniga 15%).

- d) qo'shilgan qiymat solig'i va boj-tarif yig'imlarini qaytarish. Murakkab to'qimachilik dastgohlarini ishlab chiqarishda band bo'lgan kompaniyalar mamlakatda ishlab chiqarilmaydigan komplektlovchi va materi-allarni importi bo'yicha boj-tarif yig'imlarini qaytarish huquqiga egadir.

QQSni qaytarish tizimi eksportni stimullashtirish instrumenti sifatida 1985-yildan buyon qo'llanilib kelin-moqda²⁵. Bunday imtiyozlar eksport huquqiga ega bo'lgan ham Xitoy va ham xorijiy kompaniyalarga tegish-lidir. Xitoyda QQSni qaytarish stavkasi turli tovarlar guruhi bo'yicha 0dan 17%gacha tebranadi. QQSni qay-tarish (tovar toifasiga muvofiq to'liq yoki qisman) uni birinchi navbatda to'langanligiga qarab amalga oshiriladi. Xitoyning ayrim provinsiyalarida jamg'arib qaytarish tizimi amal qiladiki, unga ko'ra to'langan soliqning summasi eksport faoliyati boshlanganidan bir yildan so'ng qaytariladi.

3. Alohida loyihalarni qo'llab-quvvatlash. 2006-yilda Xitoy yetakchi mintaqalardan biri bo'lgan Xanch-jouga to'qimachilik industriyasini rivojlantirish uchun davlat mablag'larini ajratdi. Milliy darajada davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashdan tashqari to'qimachilik tarmog'ini stimullashtirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar mintaqalarda ham amalga oshiriladi. Bunday asosiy instrumentlarga pulli mukofotlar va taqdir-lashlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari kiradi.

²³ Ibid.

²⁴ Stewart T. China's Support Programs for Selected Industries: Textile and Apparel. Trade Lawyers Advisory Group LLC. 2007. June.

²⁵ China Briefing. URL: <http://www.china-briefing.com/news/2013/03/22/export-tax-rebates-in-china.html>.

2009–2011-yillarda Xitoy 10 sanoat tarmog'ini rivojlantirish dasturi amalga oshirilgan. U milliy iste'molni stimullashtirish, texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirish, energiya tejamli va ekologik samarali boshqa texnologiyalarni joriy etish, mahsulot sifatini oshirish, konsentratsiyalashuvni stimullashtirish yo'li bilan tashqi savdo faoliyatini qo'llab-quvvatlash, o'z brendlarni yaratish, infratuzilmani yaxshilash, maxsus iqtisodiy zonalarni rivojlantirish, imtiyozlar taqdim etishgacha moliyaviy va soliqiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishni ko'zda tutgan edi.

Reja yakunlanganidan so'ng yengil sanoatning to'qimachilik va tikuv-chilik tarmoqlari yuqori texnologiyali sektorlarni hukumat tomonidan stimullashtiruvchilar guruhiga kirmadi. Biroq, 2008-yildagi global inqiroz eksport hajmlari o'sish sur'atlarining qisqarishiga va mamlakatning janubiy provensiyalarida qator korxonalarning yopilishiga olib keldiki, bu narsa kiyim-kechak va to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni qo'shimcha ravishda qo'llab-quvvatlashni taqozo etdi. Bu nafaqat tarmoqning eksport xarakteri bilan, balki uning past malakali ishchi kuchi uchun yirik ish beruvchi sifatida katta ijtimoiy-siyosiy ahamiyati bilan ham bog'liqdir.

Masalan, milliy valyutaning revalvatsiyalanishi, energiya resurslari va materiallarga baholarning tebranishi, ichki va jahon talabining torayishiga javoban 2008-yilning avgustidan boshlab davlat eksport qilinadigan tovarlarning QQS qaytarilish stavkasini bosqichma-bosqich oshira boshladi. To'qimachilik eksporti uchun "Optimallashtirish va qo'llab-quvvatlash dasturi" boshlandi. 2009-yilning 1-yanvarida aylanmani soliqqa tortish tizimi isloh qilindi. Unga muvofiq investitsiyalarni arzonlashtirish maqsadida investitsion tovarlarni sotib olishda undiriladigan soliq kamaytirildi. Shuningdek, kichik sanoat korxonalari uchun aylanmadan olinadigan soliq pasaytirildi, qator loyihalar bo'yicha maxsus subsidiyalar taqdim etildi.

2012-yilning yanvaridan boshlab Xitoy to'qimachilik sanoatini rivojlantirishning 12-besh yillik rejasini amalga oshirishga kirishdi²⁶. Unga ko'ra korxonalar faoliyati hajmining yillik o'sishi 8%ni, industriyaning umumiy eksporti esa 7,5%ni tashkil etishi kerak. Rejaga muvofiq tarmoqni rivojlantirishning quyidagi 4 asosiy yo'nalishi belgilandi: yangi materiallar ishlab chiqarish, murakkab dastgohlarni qo'llash asosida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, texnikaviy to'qimachilik va ayrim an'anaviy sektorlarni qo'llab-quvvatlash.

Hukumat tarmoqni mintaqaviy darajada qo'llab-quvvatlash kutila-yotgan dasturlariga umid qilib, mamlakatning ichki va g'arbiy mintaqalarini ishlab chiqarishga yanada faolroq jalb qilishni ko'zlamoqda. Masalan, Futszyan provinsiyasida hukumat chakana tarmoqni rivojlan-tirishda ma'lum bir yutuqlarga erishganda (30 tadan kam bo'lmagan stuvchilarga ega bo'lgan savdo markazlarini ochish yoki yillik aylanmasi 100 mln. yuandan kam bo'lmagan elektron magazinlar ochish va b.) 1 mln. yuan miqdorida maxsus subsidiyalar taqdim etish yo'li bilan kompaniyalarning innovatsion-marketing faoliyatini stimullashtirmoqda.

Sinszyan-Uyg'ur avtonom tumanida (Xitoyning shimoliy-g'arbiy qismi) fond ta'sis qilingan bo'lib, u to'qimachilik sanoatining rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga har yili 20 mln. yuangacha subsidiyalar berishi mumkin. Intensiv tarzda texnologik modernizatsiyalashni amalga oshiruvchi korxonalarga moliyaviy qo'llab-quvvatlashlar taqdim etilmoqda. Bundan tashqari, 2011-yildan boshlab to'qimachilik industriyasining kompaniyalari mahalliy daromad solig'ini to'lashdan 5 yilga, yirikroq kompaniyalar (yillik daromadi 20 mln. yuandan oshadigan) esa mulk solig'i va shahar yerlaridan foydalanish solig'ini to'lashdan 5 yilga ozod qilingan. Iqtisodiy depressiv tumanlarda joylashgan korxonalar uchun birinchi yilda ijobiy foyda olgandan keyin 2 yil davomida daromad solig'ini to'lashdan ozod qilish va yana 3 yil davomida to'lovlarni 50%ga qisqartirish ko'zda tutilgan.

2012-yilning aprelida Xitoy hukumati 2011–2020-yillarda to'qimachilik sanoatini rivojlantirish rejasini taqdim etdi. Unda qo'llab-quvvatlashning quyidagi 5 asosiy yo'nalishi belgilangan²⁷:

1. Milliy iste'molni kengaytirish va eksport tarkibiy tuzilmasini diversifikatsiyalash yo'li bilan jahon bozorlarida mamlakat pozitsiyasini mustahkamlash (barqarorlashtirish);
2. Davlat subsidiyalarini taqdim etish yo'li bilan texnologik innovatsiyalarni va brend-menejmentni rivojlantirish;
3. Eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini qisqartirish, energiya samaradorligi va unumdorlikni oshirish;
4. Mamlakatning markaziy va g'arbiy qismlariga ishlab chiqarish quvvatlarini ko'chirishni stimullashtirish;
5. Qo'shilgan qiymat solig'ini qaytarish stavkasini 14 dan 15%gacha ko'tarish va to'qimachilik industriyasining kichik va o'rta korxonalarga kredit kafolatlari va moliyaviy qo'llab-quvvatlash taqdim etishda moliyaviy institutlarni stimullashtirish.

Shunday qilib, tarmoqni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ishlab chiqarish inqirozini bartaraf etish uchun operativ aralashish maqsadida qisqa muddatli instrumentlar va tartiblarni joriy etish bilan birgalikda uzoq muddatli dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishga yo'naltirilgan. Bundan tashqari, ikki tomonlamali va ko'p tomonlamali bitimlarda ishtirok etish yo'li bilan davlat xalqaro arenada tarmoq manfaatlarini faol ravishda himoya qiladi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, materiallarning qimmatla-shuvi va ish haqining oshishiga bog'liq ravishda xarajatlarning o'sishi, yuanning mustahkamlanishi, ichki va tashqi talab o'sish sur'atlarining pasayishi

²⁶ China Textile Industry. TUSIAD China. China Business Inside. 2012. October.

²⁷ China Textile Industry. TUSIAD China. China Business Inside. 2012. October.

tarmoqning rivojlanish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Davlat tomonidan keng qo'llab-quvvatlanishiga qaramasdan tarmoqning rivojlanish istiqboli aniq emas. Albatta, industriyaning yuqori ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati inqirozga qarshi choralar tizimida uni ustuvor qilib qo'yadi. Biroq, qo'llab-quvvatlash borasidagi davlat xarajatlarining o'sishi tarmoqning muvazanatli rivojlanishi uchun yetarli emas. Tarmoqning hozirgi holati ma'lum bir risklar bilan xarak-terlanadiki, ularning orasidan quyidagilarni qayd etish mumkin:

1. Ishlab chiqaruvchilarning xarajatlarini oshiradigan va mamlakat qiyosiy ustunligi asoslarini buzadigan ish haqining oshishi. Xarajatlar bo'yicha raqobatda konsentratsiyalashuv kompaniyalarni "ikkinchi esh-elon"dagi Osiyo mamlakatlari bilan qarama-qarshi turish zonasiga olib keladi. Bozorning bu segmentida ishlash ishlab chiqarish zanjiri atrofida uning o'z brend va dizaynlarini yaratish bilan bog'liq bo'lgan yuqori bosqichlariga o'tishda kompaniyalar motivatsiyalarini to'xtatib turadi. Bu kichik va o'rta segment-dagi "o'yinchi"larni kuchsizlantirib va milliy bozorga xorijiy kapital ekspansiyasi uchun sharoitlar yaratib, tarmoq taraqqiyotining uzoq muddatli istiqbolida salbiy rol o'ynashi mumkin. Bundan tashqari, sifatga yo'naltirilganlikning yo'qligi bora-bora Xitoy tovarlarining bozordagi o'rnini qisqartirishi ham mumkin;
2. Xalqaro o'lchovlar bo'yicha foydalilik darajasining nisbatan pastligi. Bu ishlab chiqarishga investitsiyalarni keskin to'xtatib turadi. Baholarning tarkibiy tuzilmasida moddiy xarajatlar asosiy salmoqni egal-laydi. Ishlab chiqarish omillari xarajatlari esa 10%dan oshmaydi. Natijada xom ashyo bozorlaridagi kon'yunkturaga kuchli bog'liq bo'lganligi uchun kompaniyalar xarajatlar ustidan nazoratni amalga oshirish imkoniyatidan mahrumlar. Mehnat qiymatining o'sishi esa ishlab chiqarilayotgan tovarlar bahosining oshishiga va kiyim-kechak jahon bozorida mamlakat raqobatbardoshlik pozitsiyasining kuchsizlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatda o'rtacha baho segmentlarini jadal o'zlashti-rishga to'g'ri keladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xitoy, tarmoqning yuqori sukr'atlarda o'sishi va 1970-yillarning oxirida iqtisodiyotning ochiqligi ta'minlangan vaqtdayoq rivojlangan mamlakatlarning bozorlariga shiddatli ekspansiyani namoyish etib, dunyoda to'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi yirik mamlakat hisoblanadi. Yirik "o'yinchi" sifatida Xitoyning tarkib topishi turli ikki tomonlamali va ko'p tomonlamali bitimlar bilan to'xtatib turildiki, bu GATT(General Agreement on Tariffs and Trade.Tarif va savdo bo'yicha Bosh kelishuv) va JST (Jaxon savdo tashkiloti WTO) instrumentlari bilan tartibga solish sohasidan uzoq vaqt davomida chetda qolgan to'qimachilik sanoatining alohida o'rni bilan belgilanadi. Bundan tashqari, asosiy bitimlarga, shu jumladan, to'qimachilik savdosi bo'yicha (MFA) va JSTning bitimlariga mamlakat qo'shilish jarayonlarining kechikkanligi ham bunda o'z rolini o'ynadi. Xitoyga nisbatan qo'llanilgan cheklovlarning juda ko'pchiligi Yevropa, AQSH, Meksika va boshqa mamlakatlar milliy ishlab chiqaruvchilarini himoya qilishga qaratilgan bo'lib, shunday bo'lsa-da, ular Xitoy tovarlarining suqilib kirish yo'liga to'siq yarata olmadilar.

Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz birinchi navbatda past (kam) xarajatlar va rivojlanishning yuqori sur'at-lariga asoslangan Xitoy yetakchiligiga xavf solib, tarmoqning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bundan tash-qari, yirik davlat kompaniyalari va ko'p sonli mayda va yirik xususiy "o'yinchi"lardan iborat bo'lgan milliy bozor tarkibiy tuzilmasiga bog'liq ravishda mamlakatning pozitsiyasi kamroq barqaror bo'lmoqda. Bu bozor uchun kuchli brendlarning mavjud emasligi va kam (past) foydalilik sharoitida intensiv raqobat xarakterli bo'lib, u inves-titsiyalar uchun imkoniyatlarni cheklaydi.

Keng ko'lamli xorijiy investitsiyalar davlatning maqsadli siyosati bilan birgalikda o'z ishlab chiqaruvchilarini rivojlantirish uchun ham sharoitlarni yaratdi. Hozirgi vaqtgacha intensiv raqobatning samaralari va baholarning salbiy dinamikasi ishlab chiqarish omillari unumdorligining o'sishi hisobidan kompensatsiya qilindi. Biroq, past (kam) foydalar sharoitida bunday vaziyat nobarqaror hisoblanadi: agar yirik davlat kompaniyalari o'zla-rining texnologik darajalarini past (kam) foyda darajasida ham oshira olsalar, xususiy kompaniyalar, asosan, ularning o'rta va maydalari, kuzatilayotgan trendlarga qarshi turishga qodir bo'lmasliklari mumkin. Bu holda milliy eksportyorlarni qo'llab-quvvatlash dasturlarining o'sishini kutish mumkinki, bu JST qoidalariga rioya etish zarurligi bilan murakkabliklar keltirib chiqaradi va davlat xarajatlarining katta miqdorda oshirilishini taqozo etadi yoki bu vaziyat kasodga uchrash to'liqiniga va tarmoqni restrukturizatsiyalashga olib keladi. O'zlarining global ishlab chiqarish zanjirlarini quruvchi ko'pmillatli korporatsiyalar (ular milliy ishlab chiqaruvchilar pozitsiyalarining kuchsizlanishi sharoitida bozorda o'zlarining mavjudliklarini kengayti-rishi mumkin) kapitalining ekspansiyasi ham rivojlanishning bo'lishi mumkin bo'lgan ssenariysi bo'lishi mumkin.

Xitoy yengil sanoatiga ta'sir ko'rsatadigan salbiy omillar past (kam) darajadagi daromadlarga ega bo'lgan mamlakatlarning o'sishi uchun va jahon bozorini yangidan restrukturizatsiyalash uchun qulay sharoitlarni yarat-ishi mumkin.

O'zbekiston uchun saboqlar. Deyarli, 10 yil davomida to'qimachilik va kiyim-kechak jahon bozoriga suqilib kirishning Xitoy modeli yuqori ijobiy dinamikani namoyish etdi va rivojlanayotgan mamlakatlar hamda yangi

mamlakatlar uchun bozorda muvaffaqiyatga erishishning universal retsepti sifatida qaralishi mumkin. Biroq hozirgi zamonaviy tendensiyalar bir necha omillarni yuzaga chiqardiki, ular tarmoqning o'rta va uzoq muddatli rivojlanishida salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ularning orasida, birinchi navbatda, ishlab chiqarish zanjirining quyi segmentlarida raqobat kurashining konsentra-siyalashuvini va tarmoqda innovatsiyalar hamda infratuzilmalarga katta investitsiyalarning yo'qligini ajratib ko'rsatsa bo'ladi. O'zbekiston kompaniyalarining jahon bozorlariga suqilib kirish bilan bog'liq bo'lgan urinishlarida mehnat resurslarining past qiymatiga asoslangan raqobat afzalligining nobarqarorligini e'tiborga olmoq lozim. Buning ustiga, bu yerdagi mehnat resurslarining past qiymatga ega ekanligi Yevropa andozalariga nisbatan pastligi e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Bunday model ishlab chiqaruvchilarning bozor kon'yunkturasi tebranishlariga va yetakchilik pozitsiyalarining nobarqarorligiga bog'liq bo'lishini taqozo etadi. Bundan tashqari, past (kam) foydalilik "porochniy" aylanaga va ishlab chiqarish zanjirining pastki qismida "tiqilib" qolishga sabab bo'lishi mumkin. Federal va mintaqaviy darajada amalga oshirilayotgan milliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashning ayrim instrumentlarini (masalan, soliqqa tortishni isloh qilish, QQSni qaytarish tizimi, boj-tarif yig'implaridan ozod qilish, subsidiyalar) va jahon arenasida tarmoq manfaatlarini himoya qilishda davlatning faol pozitsiyasini Xitoyning ijobiy sabog'i sifatida qayd etish mumkinki, u kompaniyalar pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aslamov, R. (2021). Yengil sanoatda texnologik taraqqiyot: O'zbekiston uchun saboqlar. Sanoat taraqqiyoti jurnali, 18(2), 123-140.
2. Beknazarov, Y. (2019). Sanoat o'sishida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar roli: Xitoydan tushunchalar. Iqtisodiy istiqbollari, 22(4), 87-102.
3. Gao, Y. (2018). Xitoyning engil sanoatida innovatsiyalar: raqobatbardoshlik kaliti. Journal of Asian Economics, 29(3), 201-218.
4. Huang, L. va Vang, Z. (2017). Eksportga yo'naltirilgan o'sish va uning Xitoyning engil sanoatiga ta'siri. Global savdo sharhi, 31(1), 56-72.
5. Karimov, A. va Sattarov, F. (2020). O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar va sanoatni rivojlantirish. Central Asian Policy Journal, 15(1), 65-80.
6. Li, X. va Fung, K. (2016). Xitoyning engil sanoatini qo'llab-quvvatlash siyosati: umumiy ko'rinish. Xitoy iqtisodiy tadqiqotlari jurnali, 27(2), 90-105.
7. Liu, Q. va Tang, Y. (2019). Xitoyning engil sanoatida ta'minot zanjiri integratsiyasi. Xalqaro logistika jurnali, 14(3), 234-250.
8. Mahmudov, I. (2018). O'zbekiston yengil sanoatida eksportni rag'batlantirish: strategiyalar va muammolar. Savdo va rivojlanish jurnali, 12 (4), 115-130.
9. Chjan, H. va Song, L. (2015). To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning Xitoyning sanoat o'sishiga ta'siri. Xalqaro biznes tadqiqotlari jurnali, 46(5), 540-558.
10. Song H. Global Quota System and China's Textile and Clothing Industry // China & World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P. 78-92.
11. Ibid.
12. To'qimachilik savdosi bo'yicha Bitim (Multi-Fiber Agreement-MFA) 1974-2004-yillarda amal qilgan. U dastlab, paxta savdosini cheklagan. Undan so'ng esa tolaning barcha turlari - tabiiy va sun'iy - bo'yicha savdoda ham kvota o'rnatgan.
13. Song H. Global Quota System and China's Textile and Clothing Industry // China & World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P. 78-92.
14. Song H. Global Quota System and China's Textile and Clothing Industry // China & World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P. 78-92.
15. Yeung G., Mok V. Does WTO Accession Matter for the Chinese Textile and Clothing Industry? // Cambridge Journal of Economics. 2004. Vol. 28. P. 937-954.
16. Anson R. Editorial: End of the Line for Cheap Clothing // Textile Outlook International. 2010. Vol. 147 (October). P. 4-.
17. The Chinese Market for Clothing. International Trade Center. Geneva: ITC, 2012. P.
18. Zhang Y., Wang T. Profitability and Productivity of the Chinese Textile Industry // China & World Economy. 2010. Vol. 18 (5). P. 1-21.
19. New Technology // China & World Economy. 2008. Vol. 16 (5). P. 16-34; Lu Y., Karpova E. An Investigation of Chinese Textile Firms' R&D Performance // Clothing and Textiles Research Journal. 2012. Vol. 30. June. P. 217-231.
20. Yengil sanoat taraqqiyotining Turkiya tajribasi va undan O'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari Feruza Jumaniyazova "INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY AND SCIENCE" доценти, PhD. email: feruzalisher@gmail.com
21. McCann J. China's textile and apparel industry and the global market: five competitive forces // SAM Advanced Management Journal. 2011. Vol. 76 (1). Winter.
22. Stewart T. China's Support Programs for Selected Industries: Textile and Apparel. Trade Lawyers Advisory Group LLC. 2007. June.
23. China Textile Industry. TUSIAD China. China Business Inside. 2012. October.
24. China Briefing. URL: <http://www.china-briefing.com/news/2013/03/22/export-tax-rebates-in-china.html>.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.